

Jubileumsymposium "In het voetspoor van Spinoza"

Spinozakring Soest, Restaurant De Soester Duinen, Soest, 13 april 2024

Door Dick Blaauboer

www.spinozakringsoest.nl

1. Inleiding

In dit document wordt verslag gedaan van het symposium "In het voetspoor van Spinoza" dat gehouden is ter viering van het 10-jarig jubileum van de Spinozakring Soest in Restaurant Soester Duinen te Soest. Het is gebaseerd op het presentatie-materiaal van de sprekers, opgenomen video's en eigen aantekeningen. Voor een link naar dit basismateriaal verwijs ik naar de email die door Jan Mendrik enkele dagen na het symposium aan alle deelnemers is verzonden.

2. **Opening** en korte lezing over **Voetsporen die Spinoza bij anderen heeft achtergelaten** – *Gonny Pasman*

Opening

Welkom aan allen! Tien jaar geleden werd de Spinozakring Soest opgericht door Gonny met hulp van Kees Schuyt, die er de eerste jaren bij betrokken bleef. Er werd al snel gestart met een cursus "Ethica", gegeven door Kees Schuyt, meteen het moeilijkste boek van Spinoza. Vanwege de grote belangstelling uit alle hoeken van het land is meteen een parallel cursus georganiseerd die gegeven werd door Miriam van Reijen. In het tweede jaar volgde de cursus "Spinoza in chronologische volgorde" en in het derde jaar de cursus "Spinoza thematisch". Aan het eind van dat derde jaar verscheen zijn boek "Spinoza en de vreugde van het inzicht". Het werd afgerond mede door

het geven van de cursussen. In het voorwoord worden Spinozakring Soest en Gonny genoemd. Tijdens de boekpresentatie kwam Gonny in contact met Henri Krop die aanbood samen iets te doen. In 2016 kwam zij in contact met Jan Mendrik die wel een website wilde opzetten. Hij zette een blog op en zorgt voor de techniek en de opnames. Henri en Jan zijn samen met Gonny de pijlers onder de Kring. Zij hebben alle werk overgenomen toen Gonny twee maanden geleden plotseling in het ziekenhuis opgenomen moest worden. Zij krijgen applaus. Na die eerste drie jaar kwam Gonny in contact met Paul Juffermans. Kees Schuyt had voorgesteld dat hij een cursus over het Theologisch Politiek Tractaat (TTP) zou kunnen geven. Dat gebeurde en sindsdien is hij bij de Kring betrokken gebleven. Door ziekte kan hij vandaag helaas niet aanwezig zijn. Hoewel toeval niet bestaat (volgens Spinoza) stuitte Gonny op dezelfde dag dat zij over de ziekte van Paul Juffermans vernam op het pas uitgebrachte boek van Fred Neerhoff en David Bakker: "De natuur als wetgever, een spinozistische maatschappijvisie". Het boek wordt door hen tijdens de receptie aan het eind van deze dag "ten doop" gehouden. Gonny geeft vervolgens een overzicht van de dag en stelt de sprekers voor. Eén van hen, Bart Leeuwenburgh, gaf bij het vijfjarig jubileum al een lezing over Koerbagh

Voetspoor

Alle lezingen vandaag staan in het licht van "het voetspoor". Het woord "voetspoor" wordt in de laatste versie (2024) van "The Passion" ook gebruikt door Jezus (gespeeld door William Spaaij) in de hof van Getsemane: *ik ga dood maar jullie zullen in mijn voetspoor treden en mijn boodschap verder de wereld in brengen*. Het woord "voetspoor" kwam bij Gonny binnen. Ook werd gezegd dat de wederopstanding symbolisch gezien moest worden: het in leven houden van de boodschap van Jezus. In de geschiedenis is het vaak gebeurd dat mensen een theorie of ontdekking deden die na hun dood lang voortleefde (Einstein, Darwin, Pasteur). Hun ontdekkingen zijn met hun naam verbonden en leven bij ons voort. Zo hebben Descartes en Spinoza met hun filosofieën ook veel veranderingen te weeg gebracht. Zo heeft Spinoza de Bijbel gefileerd, alle bijgeloof eruit gehaald en in zijn Ethica een heel zuiver beeld van God gecreëerd. Hij is hiervoor direct verketterd en als atheïst weggezet, iets waar hij zich zeer tegen verzette, o.a. in het TTP. Hij is vervolgens eeuwen door zijn kerk doodgezwegen en pas in de jaren zestig van de vorige eeuw weer populair geworden. Gonny is zelf opgegroeid in een

verzuilde samenleving in de jaren 50 van de vorige eeuw. Zij vertelt daar enkele anekdotes over. De secularisatie en ontzuiling begon in de jaren 60 en 70, mensen gingen zelf denken en in dat plaatje past Spinoza prima. Spinoza gaf antwoord op alle vragen die bij Gonny leefden. Die vragen hebben veel te maken met (het gebrek aan) tolerantie, het onderwerp dat Gonny oorspronkelijk voor haar lezing wilde gebruiken. Omdat Spinoza alle vragen van Gonny beantwoordde, adviseerde haar studiementor een Spinozakring op te zetten. En zo gebeurde. De vraag rijst vervolgens hoe belangrijk Spinozakringen eigenlijk zijn. Daarover houdt Jan Mendrik de volgende voordracht.

3. **Waarom Spinozakringen belangrijk zijn** – Jan Mendrik

Welkom ook aan Gonny! Dank voor haar werk. In deze lezing zal Jan wat vertellen over de opleving van Spinoza, de Spinozakringen in Nederland en die van Soest in het bijzonder en de huidige populariteit van Spinoza. De uitgebreide informatie van deze presentatie is (binnenkort) te vinden op de website.

Spinoza opleving

Spinoza is na zijn leven lange tijd vergeten geweest. In 1780 sprak Lessing van "mensen denken over Spinoza nog steeds als over een dode hond". Dit gaf aanleiding tot de pantheïsmestrijd die Spinoza helemaal naar voren bracht en waarover Henk Jan Hoekjen enkele jaren geleden bij de Spinozakring Soest een cursus heeft gegeven. Sindsdien was Spinoza niet meer weg te denken onder filosofen. De opleving van Spinoza in Nederland begon in de 19e eeuw. Hierbij waren betrokken Johannes van Vloten en Willem Meijer. Van Vloten was een theoloog en vrijdenker die algemeen als de herontdekker van Spinoza in Nederland wordt genoemd. Hij was initiatiefnemer van het eerste standbeeld van Spinoza in Nederland. Willem Meijer en uiteindelijk oprichter van Vereniging Het Spinozahuis, de grootste vereniging in Nederland die het erfgoed van Spinoza levend houdt. Hij heeft ook het initiatief genomen voor de aankoop van het Spinozahuis te Rijnsburg in 1897. Daarnaast was er ook Gebhardt, die in Duitsland Spinoza's werk vertaalde en levend hield. Hij was een idealist die na de eerste wereldoorlog in Spinoza's denken een nieuwe ideologische houvast vond. Hij is voor Nederland bekend vanwege zijn initiatief voor de aankoop van Spinoza's sterfhuys, het Domus Spinozana in Den Haag, en de organisatie van enkele internationale congressen (1927 en 1932), iets wat tot vorig jaar niet meer gebeurde. In de tweede wereldoorlog werden de Spinoza huizen geconfisqueerd. Het duurde daarna tot 1970 dat de populariteit van Spinoza verder groeide: de Vereniging Spinozahuis(VHS) kreeg meer leden (momenteel tussen 700 en 750 leden), universitaire Spinozistische kernen in Groningen en Rotterdam, er kwam in Rotterdam een Spinoza leerstoel (VHS), veel uitgaven van Spinoza's werk bij o.a. de Wereldbibliotheek, veel activiteiten (o.a. zomer- en wintercursussen) van VHS. En sinds 2022 weer een nieuw internationaal tijdschrift: Journal of Spinoza studies, gratis via Internet beschikbaar.

Spinozakringen

Spinozakringen in Nederland en België bloeien sinds 2006 (Amsterdam):

- Amsterdamse Spinozakring (2006); elk jaar Spinozadag, zeer populair
- Spinozakring Limburg (2011); Stan Verdult (blog 2007/20)
- Spinozakring Lier – België (2013); Willy Schuermans
- Spinozakring Soest (2014, oprichter Gonny Pasman)
- Noordelijke Spinozakring (2015, oprichter Jan Knol)
- Stichting Spinoza Den Haag(2019); oktobermaand Spinozamaand
- Brabantse Spinozakring (2024)
- Diverse leesgroepen door het land (o.a. Arnhem, Roosendaal, de Lier, ...)

De laatste decennia zijn er ook veel Spinoza publicaties, waaronder ook populaire.

Spinozakring Soest

In de afgelopen jaren is door de Spinozakring Soest aan erg veel onderwerpen aandacht besteed. Een overzicht hiervan geeft de figuur hieronder. Er waren veel sprekers betrokken bij cursussen, lezingen en symposia. Verder waren er excursies, een film en veel informatie op de [website](#): nieuws, verslagen (ook vandaag, Dick), recensies (Gonny), blog (Jan), bibliotheek.

Diversiteit in onderwerpen

Ook op de sociale media vinden we de nodige informatie: op Facebook (verschillende discussiegroepen vaak met bekende namen), op Instagram en X is minder te vinden, wel veel websites: websites van Spinozakringen, websites van deskundigen: Stan Verdult archief, Karel D'Huyvetters, Tinneke Beeckman, Herman de Dijn, Rikus Koops, etc. veelal met uitgebreide informatie. Victor Eremita heeft bij elke stelling van Spinoza een plaatje bedacht.

Blijvende populariteit

Filosofie magazine vroeg het een aantal schrijvers, filosofen en wetenschappers. Een aantal reacties:

- Emotie en psychologie. Hij waarschuwt voor het gevaar van heftige emoties. Reflecteer er op, dan kom je daarna veel rustiger terug in je omgeving. Hij geeft wegen om geen slaaf te zijn van je emoties.
- Vrijheid van meningsuiting en tolerantie.
- Hij is een nationaal begrip. Zoiets als Shakespeare voor Engelsen. We zijn trots op iconen.
- Grote maatschappelijke veranderingen. Steunpilaren zijn weggevallen (religie, zuilen): we zoeken naar zingeving en nieuw houvast (aan "eeuwige" ideeën).

Zie ook de boeken van Tinneke Beeckman ("Ken jezelf" met [recensie](#) van Gonny) en Miriam van Reijen. Spinoza wist ook dat het moeilijk is en moedigt ons aan om door te zetten. *En een Spinozakring helpt vast om meer duidelijkheid te krijgen!*

4. **De 'eerste' spinozist: Een 17e eeuws pleidooi uit de Haagse Spinozakring: Hoe leert Abraham Cuffelers Beginzelen van de Alwijsheid (1684) ons Spinoza's filosofie beter verstaan? – Henri Krop**

Twee dingen hebben we te doen: 1) bespreken van het boekje van een Haagse Spinozist dat ruim 300 jaar geleden geschreven is en daar 200 jaar vergeten; 2) waarom is Spinoza zo populair en wat hebben we aan hem in een tijd van grote maatschappelijke veranderingen?

Inleiding

Vijf punten komen aan de orde:

- Wat is spinozisme meer dan de bestudering van Spinoza?
- Abraham Cuffeler, eerherstel van een Haagse spinozist;
- Cuffelers project: een driedelige, onvoltooide, pan(to)sofie;
- De inspiratie van Spinoza in Cuffelers wereldleer en levensleer;
- Relevantie van Spinoza voor ons.

Wat is spinozisme meer dan de bestudering van Spinoza?

Spinozisme is meer dan enkel bestudering. Henri verwijst naar zijn boek "Abraham Cuffeler, een allesomvattende filosofie, denken in de voetsporen van Spinoza", dat volgende maand zal verschijnen. Een [recensie](#) van Gonny komt kort daarna op de website.

Spinoza heeft ons een erfenis nagelaten, een eminente tekst. De "Ethica" is te vergelijken met bijv. de boeken van Homerus, of met de Bijbel, verplichte stof voor elke theoloog, net als de verzameling van boeken over het Romeinse recht, de Codex Justinianus, tot halverwege de twintigste eeuw verplichte stof was voor iedere rechtenstudent. Wat gebeurt er bij de confrontatie met zo'n klassieke tekst? Ten eerste een uitleg, vaststellen wat in die tekst is gezegd. Spinozisme is in eerste instantie bestudering van Spinoza. Ten tweede die tekst toe te passen op de eigen tijd. De Ethica is een veel lagen tekst die de mogelijkheid biedt voor velerlei interpretatie. Hierdoor blijft de discussie levendig. Sommige delen van de tekst zijn levendig en nog steeds toepasbaar, andere delen zijn achterhaald en dood (bijv. Spinoza's simpele voorstelling van de fysische krachten). Reden voor de opleving van Spinoza was omdat hij in staat was een complete levensvisie/ wereldbeschouwing te geven terwijl sinds de vorige eeuw de wetenschap zoals wij die kennen juist verbrokken raakte: bijv. natuurwetenschappen vs sociale wetenschappen. De universiteit biedt in onze tijd geen geheel meer. De wetenschap is instrument geworden en biedt ons geen levensvervulling, een weg tot God of tot geluk. Aan het eind van de 19^e eeuw onstond een roep om een levensbeschouwing. En op die roep heeft Spinoza antwoord gegeven. De Ethica is zo rijk dat zij naast een wetenschappelijk werk ook levensbeschouwelijk werk biedt. Spinoza biedt een integrale blik op de wereld waartoe de wetenschappen niet meer in staat zijn. Daarnaast biedt Spinoza een visie op ons leven en manier waarop wij ons zinvol kunnen maken en het leven betekenis kunnen geven.

Cuffeler schreef de driedelige Principia patosophiae, in sterke navolging van Spinoza. Het eerste deel geeft een logica, een redeneerkunst en een fysica. Doel van het denken is om nader tot God te komen. Hoewel het gedachtengoed van Spinoza in de ban was, en het gedachtengoed van Cuffeler hier nauw bij aansloot, is Cuffeler voor het schrijven van dit boek niet gestraft zoals Koerbagh eerder, misschien omdat de politieke situatie in 1686 anders was, misschien omdat Cuffeler voorzigtiger was, of misschien omdat het werk in het Latijn was. Cuffeler volgt in het eerste deel niet strikt de hoofdstukindeling van een logica. Hij schrijft zijn werk in de vorm van een dialoog, die de schrijver heeft met de lezer, en in gewone spreektaal. Het tweede deel gaat over de beweging van een lichaam. In het derde deel gaat het om meer lichamen en komt het begrip 'druk' erbij. Door de natuurkunde te baseren op de wiskunde kon Cuffeler niet verklaren waar de krachten vandaan kwamen en via oorzaken en gevolgen uiteindelijk bij God als oorzaak uit te komen als gever van een beginimpuls. Cuffeler neemt het idee van "conatus" over van Spinoza en verklaart daarmee de intrinsieke druk die lichamen bezitten. Cuffeler probeert uit te leggen waarom de natuurkunde en wiskunde bij elkaar horen. Zo gebruikt hij meetkunde om beweging te verklaren. Hij illustreert zijn boek met voorbeelden, o.a. van de reden waarom een mens niet goed kan zwemmen. De vertaling door Henri Krop van Cuffeler's boek verschijnt binnenkort.

Het is niet bekend of Spinoza en Cuffeler elkaar ontmoet hebben, wel dat ze dicht bij elkaar gewoond hebben in Den Haag en dat zij kennelijk goed bevriend waren. Cuffelers

belangstelling voor wetenschap is gewekt door Spinoza, met name door het belang dat Cuffeler toekent aan diens *Ethica*, o.a. omdat hij laat zien hoe wij kennis van God kunnen verwerven. Cuffeler komt uit een omvangrijk gereformeerd geslacht uit Keulen, dat naar de Republiek vluchtte om geloofsredenen. Het zijn handelaren. Hij is in 1637 geboren in Den Haag waar zijn vader als soldaat gelegerd was. Kort daarop verhuisde hij naar Huldestein, waar het familiebedrijf in verf gevestigd was. In 1652 ging hij naar Utrecht, in 1656 naar de Leidse universiteit. In 1662 trouwde hij met Catharina Matheï (die overleed in 1672). In 1669 volgde een promotie rechten in Harderwijk, waarna hij de Advocaatseed aflegde in in Den Haag. Ook Spinoza verhuisde in dat jaar naar Den Haag. Ze woonden beiden aan de Stille Veerkade. In 1673 huwelijk met Elisabeth Maes, dochter van de 'staatsgezinde' burgemeester. In 1674 ging hij terug naar Utrecht en in 1694 overleed hij in Middelburg.

Hij noemde zijn werk "Pantosofie", daarmee aanduidend een wetenschap die van groot maatschappelijk belang zou zijn. Hij wilde een boek schrijven van een vrij mens voor alle vrije mensen. Hoewel hij wilde dat zijn boek door velen gelezen zou worden schreef hij in het Latijn, waarschijnlijk omdat veel van de termen die hij gebruikte niet in het Nederlands beschikbaar waren of om geen last te krijgen met de autoriteiten. Ten eerste geeft Cuffeler in zijn boek een verklaring waarom de wiskunde en de natuurkunde een nauwe relatie hebben. Vervolgens geeft hij een uiteenzetting over substantie en het Godsbegrip. Hij volgt hierin Spinoza op de voet. Hij toont aan dat ieder zichzelf kan overtuigen dat er maar één substantie is. Net als Spinoza keert hij zich tegen fatalisme. Ook in overeenstemming met Spinoza: God of de goddelijke wil komen evenveel overeen met de mens of de menselijke wil, als het sterrebeeld Hond overeenkomt met het dier, hond. Wat is God dan wel: *causa sui*. Uit God kunnen we alle kennis ontwikkelen, God is primair. God en wereld: hij komt evenals Spinoza dat er geen schepping is maar een *natura naturans* en een *natura naturata*. De dingen die in God bestaan, zijn eeuwig en daarom is de wereld ook eeuwig. Je moet dit niet hardop zeggen tegen niet-filosofen: als de schepping je geopenbaard is, kun je er maar beter in geloven, ook om politieke verstoring te voorkomen. Er is geen sprake van een 'dubbele waarheid'. We kunnen door het boek van Cuffeler tot een beter begrip van Spinoza komen. Verschillen tussen Cuffeler en Spinoza: geen aandacht TTP, TP (politiek), geen kennistheorie in drie stappen, geen emotieeler (wel fysica). Overeenkomsten als wereldbeschouwing (wereldleer en levensleer): monisme, één substantie, de God van Spinoza (hierdoor kunnen we de werkelijkheid begrijpen) een rationele ethiek zonder al te veel emoties.

pauze

5. Balthasar Bekker's strijd tegen bijgeloof – Bart Leeuwenburgh

Balthasar Bekker werd in 1634 geboren en ging in 1650 filosofie studeren bij wijze van propedeuse. Er waren toen slechts drie studierichtingen: theologie, rechten en medicijnen. Na vier jaar studie verwisselde hij de universiteit van Groningen voor die van Franeker. Hij ging daar in 1654 theologie studeren, waar hij ook promoveerde. In 1657 werd hij benoemd tot predikant in Oosterlippers. In 1665 promoveerde hij in Franeker en in 1666 werd hij predikant in Franeker. In 1668 publiceert Bekker zijn *Philosophia Cartesiana admonitio candida et sincera*. Hieruit blijkt dat hij sympatisant was van Descartes. Hij stelde zich ten doel zijn geleerde collega theologen ervan te overtuigen dat het Cartesianisme geen bedreiging vormt voor de gereformeerde kerk. Bijv. ten aanzien van het geocentrisme. We hebben ons verstand van God gekregen en moeten dat ook gebruiken. Natuurkundige feiten (o.a. Draaiing aarde, zonnestelsel etc.) wordt niet tegengesproken door de Bijbel. Het gaat om een schijnbare tegenstelling (zie plaatje contradicties in de Bijbel). Hij blijft echter theoloog en predikant, geen filosoof. Hij stelde de filosofie ten dienste aan de theologie. Zijn uiteindelijke theologische doel was om het bijgeloof te bestrijden dat afbreuk deed aan de wijsheid en almacht van God. Zijn belangrijkste opponenten in de republiek waren in die tijd de orthodoxe Calvinisten, ook wel de Voetianen genoemd, de aanhangers van de Utrechtse hoogleraar Voetius (1589-1676). In 1667 had de gemeenteraad besloten een weeshuis op te richten. Bekker schreef hiervoor een boekje ten behoeve van het catechisatie onderwijs "Kindermelk"

(1668) en later nog een voor de wat oudere jeugd, "Gesneden brood" (1668) en nog later voor volwassenen het boek (685 blz.) Vaste spijzen der volmaakten (1670) die samen een drieluik vormden. Bekker wordt steeds eigenzinniger en kreeg veel kritiek. Het laatste boek werd in de ban gedaan. Hij is vertrokken en is na enige omzwervingen in 1679 benoemd als predikant van Rotterdam, in die tijd de belangrijkste stad van de republiek. In 1680 verscheen een grote komeet aan de hemel die tot veel ongerustheid leidde. Uitleg: we moeten een beter leven gaan leiden. Bekker besteedt aandacht aan de angst van zijn gemeente. Hij schreef er een boek over. Hij probeerde het bijgeloof bij het volk te bestrijden, omdat het het ware geloof in de weg staat. Na nog twee passages van kometen publiceerde hij in 1683 het boek "Onderzoek van de betekeninge der kometen". Hij maakte zich grote zorgen over zijn gemeente en zag het als zijn heilige plicht het bijgeloof te verdrijven.

Dezelfde overwegingen brachten hem tot het schrijven van zijn belangrijkste boek: "De betoverde wereld" (1688). Hierin wordt de invloed bestreden van de duivel, spoken, hekserij etc. op het leven van de mensen. Hierop kwamen veel reacties, vooral van verklaarde tegenstanders van Bekker. Er waren serieuze theologen bij maar ook vlugschriften en pamfletten. Het doel was om Bekker zijn plek te wijzen. Hierdoor kreeg het boek de status van geruchtmakende bestseller. Het wordt tegenwoordig gezien als een van de belangrijkste vroege uitingen van de Verlichting in Europa. Het boek werd vrij snel in Engels, Frans en Duits vertaald. Daarna schreef hij nog enkele werken tot zijn dood in 1698.

De notie van "radicaal monotheïsme" was voor Bekker essentieel. Bijgeloof moest bestreden worden. Net als Spinoza raakte Bekker onder de indruk van Descartes. In tegenstelling tot Spinoza bleef hij zijn hele leven Cartesiaan. Hij bleef zijn hele leven fascinatie houden voor de wiskunde, o.a. de wijze van logisch redeneren, meetkunde. Bekker was ook zeer geïnteresseerd in de oude talen. Bekker gebruikte Descartes' dualisme voor het buitenspel zetten van spoken, duivel, bijgeloof. Door het dualisme was er geen wederzijdse beïnvloeding mogelijk (duivel als onderdeel van het geestelijke). Bekker ziet zichzelf als zuiveraar. Onder andere bestreed hij de bijmengsels van vroeger geloof in het Christendom (bijv. de kerstboom). Bekker past door zijn radicale monotheïsme in de traditie van de reformatie en de hervormingen (Calvijn, Luther). Alleen wilde hij de reformatie nog verder doortrekken dan Calvijn en Luther. Als laatste belangrijke kenmerk van Bekker kan genoemd worden zijn rationalistische accommoderende Bijbel exegese. Hierbij gaat men ervan uit dat God zich aanpast aan het menselijk begripsvermogen. Anderen deden dat ook al. Er wordt nog steeds hiervoor gewaarschuwd: Don't fall for the accommodation of the Bible. Verwijzingen in de Bijbel mag je nooit letterlijk nemen volgens Bekker, maar allegorisch, symbolisch. Kwade geesten zijn voorstellingen van kwade mensen, deze moeten figuurlijk worden geïnterpreteerd. Vaak gaat het ook om verkeerde vertalingen. Bekker werd voortgedreven door zijn eigen geweten. Hij vond het niet leuk om te doen, maar voelde zich daartoe verplicht.

Bart Leeuwenburgh schreef een boek over Bekker: "De betoverde wereld van Balthasar Bekker". Gonny schreef daar een [recensie](#) over op de site.

Lunchpauze

6. Spinoza als Illuminatus? – Jamie van der Klaauw

Jamie is Hegeliaan en tegenwoordig vooral politiek filosoof, met een voorliefde voor de geschiedenis van de filosofie. Hoe met Spinoza om te gaan in onze huidige politieke situatie, waarin de complottheorie weer terug lijkt te zijn van politieke irrelevantie. Kort nadat dertig jaar geleden de Amerikaanse Francis Fukuyama het einde van de geschiedenis aankondigde, leek de consensus van de liberale democratie het politieke complot definitief van het strijdtoneel verdwenen. Het hedendaagse vrije geëmancipeerde individu weet prima zelfstandig samen te leven. Politiek zou minder met beeldvorming te maken hebben en niet meer gericht zijn op wat filosofen "affect" noemen, een gemoedsaandoening of ook wel gevoel. Het liberaal geëmancipeerde individu heeft behoefte aan praktische oplossingen voor concrete problemen. Denk ook aan de derde weg politiek: niet communistisch, niet kapitalistisch maar pragmatisch. Later moest

Fukuyama hierop terugkomen: liberale politiek overheerst niet. Polarisatie vindt plaats en het populisme komt op. In Nederland eerst Pim Fortuyn, later wereldwijd met Brexit en de verkiezing van Trump tot president van de VS. Begrippen als misinformatie, alternatieve feiten en false truth komen op. Het populisme vinden we in 2024 overal tijdens de campagnes van de talloze verkiezingen wereldwijd. Tegenwoordige politici spelen in op het onderbuikgevoel van het volk. De 17e eeuwse situatie wordt weer relevant voor de huidige tijd. Spinoza kan volgens Jonathan Israel in zijn tijd als een vroege verlichter worden gezien, het gedachtengoed waarop onze huidige wetenschap nog steeds stoelt. Ofwel Spinoza is een Illuminatus. Maar het zijn juist dat verzet tegen religieuze machten die samenhangen met verlichte ideeën die voer zijn voor de complottheorie in het naoorlogse westen. De Illuminati zijn symbool geworden van de moderne complottheorie.

Geschiedenis van de moderne complottheorie. Complottheorie heeft een hoogtepunt in het fascisme om vervolgens aan het eind van de 20e eeuw dood verklaard te worden (Fukuyama). Er waren internationale fascistische bewegingen om autoritaire leiders aan de macht te helpen. Bekend is de Amerikaanse Busyness Plot die in 1933 de regering van president Roosevelt omver moest werpen en generaal Smedley Butler als dictator moest installeren. Het is duidelijk geworden hoe dichtbij deze coup is geweest, of misschien was het slechts een hoax. Na onderzoek bleek het toch een serieus plan te zijn geweest. In Europa zette Hitler en Himmler zelf complotten op gebruikmakend van vooroordelen. Hij schreef de economische problematiek toe aan de figuur van de Jood: het conflicterende beeld van de Jood als bankier en minderwaardig zwerver bereikte een hoogtepunt. De Jood werd daarmee de schuldige. Het was een manier om de werkelijke problemen van de economische en politieke malaise na de eerste wereldoorlog niet onder ogen te zien. Hedendaagse Joods Duitse filosofen uit de Frankfurter school benoemden en bestreden deze complottheorieën en hun politieke impact in hun studie naar paranoia. Paranoia is altijd een middel geweest van autoritaire machten.

In de jaren vijftig wordt de communistische propaganda belangrijk. Amerikaanse onderzoekscommissies richten zich niet meer op fascistische coups maar op communistische propaganda. Dit gaat gepaard met veel angst. In de jaren zestig wordt de werkende klasse de middenklasse. Men krijgt vrije tijd, meer te besteden en wordt geschoold. Explosie van literaire genres zoals science fiction. Tijd van de cybernetica, opkomst van de computer. Opkomst CIA KGB zijn voer voor complottheorieën. Hierbij grijpt de CIA vaak in in een ander souverain land. Het discordianisme heeft zich weten te vestigen als religie. Het doel van deze stroming was het verspreiden van chaos en paranoia. Discordianisme wordt aanvankelijk als parodie gezien. Het ontwikkelt zich tot een echte religie met de allure van een nieuwe wereldorde (vgl. Wilson en Shea's Illuminatus trilogie). Het discordianisme was gestoeld op de Illuminati, een 17^e eeuwse genootschap dat als doel had het bestrijden van bijgeloof, religieuze invloed over het publieke leven en misbruik van staatsmacht. De oorspronkelijk illuminati zijn geïnspireerd door Spinoza, wel vaker genoemd als vroege verlichter.

Behalve de politieke spanningen in de Republiek was er in de 17^e eeuw ook een religieuze controverse: die tussen remonstranten en contra-remonstranten, begonnen door Arminius en Gomarus. Deze religieuze controverse vermengde zich met de politieke geschillen tussen republikeinen (staatsgezinden) en prinsgezinden (orangisten). Spinoza merkte op dat zowel religieuze als politieke geschillen werden uitgevochten met elementen van bijgeloof (zie TTP). Spinoza stelt dat niemand immuun is voor bijgeloof omdat onzekerheid en angst behoren tot de menselijke conditie. Denk ook aan de combinatie van hoop en vrees.. Geloof behelst, volgens Spinoza in TTP, niets meer dan simpele morele boodschappen, die via de verbeelding geaccomodeerd zijn aan de wereld van de mens op het moment. Die morele boodschappen bevatten niet veel meer dan naastenliefde en gehoorzaamheid. Hiermee is geloof een soort voorbereiding op goed burgerschap. Bijgeloof is wisselvallig, houdt ons een oneigenlijke vlucht voor: een vlucht naar voren, waar men bedrogen uitkomt om in meer angst en onzekerheid te leven, een vicieuze cirkel. Politieke en religieuze leiders kunnen hun persoonlijke belangen verbloemen als oplossingen, als ware religie.

De illuminati beginnen als clandestien verlichtingsgenootschap ter bestrijding van bijgeloof met Spinoza als een van de inspiratiebronnen. In de handen van Wilson en Shea worden de Illuminati een geheim genootschap dat de wereldorde bestuurt. Dat in de jaren 60 en 70 nog

vooral als een grap gezien. Later worden zij populair door internet, artiesten, kunstenaars, schrijvers, en memes op internet. Ze worden een wereldwijd fenomeen. Ze raken overtuigd aan hun eigen verzinsels. De illuminati zijn verantwoordelijk voor het weer opkomen van de complottheorieën. Vergelijk Trump die als leider wordt gezien van een tegenbeweging, waarbij de goede actor Qanon stiekem Trump steunde in zijn strijd tegen de kwade overheersing. De les van Spinoza is juist om je niet over te geven aan dit soort geheime genootschappen. Trap er niet in. Spinoza zou zeggen: blijf vooral nadenken en lees mijn filosofie!

pauze

7. Fred Neerhoff en David Bakker zijn, als auteurs van het onlangs verschenen boek "De Natuur als wetgever" uitgenodigd om een inleiding op hun boek te geven. Een [recensie](#) van hun boek verschijnt binnenkort op de website.
 - a. **Sterke en zwakke culturele iconen** – Fred Neerhoff

Fred Neerhoff licht toe waarom Erasmus en Kant, beiden beschavingsiconen van de westerse cultuur niet de juiste inspiratiebronnen zijn die de tanende macht van het Westen kunnen revitaliseren, terwijl Spinoza, samen met Machiavelli dat perspectief juist wel kan bieden (waarbij wordt aangetekend dat Spinoza veel heeft ontleend aan zijn leraar Van den Enden, de Engelse filosoof Hobbes en Machiavelli, welke laatste hij twee keer noemt in de Staatkundige Verhandeling).

Het zal niemand zijn ontgaan dat onze, westerse cultuur op de tocht staat. Na zo'n 500 jaar wereldheerschappij, laat nu vooral Azië zich gelden. Niet geheel onverwacht: ons koloniale verleden begint zijn tol te eisen. De VOC bleek toch niet zo onschuldig handelsproject als voorgespiegeld, maar leek eerder, enigszins gechargeerd, een oorlogsvloot die 'handel' dreef met de overzeese koloniën (een understatement voor 'roof'). Zelfkritiek is nu van levensbelang. Niet om mensen een misplaatste schuld aan te praten, maar uit welbegrepen eigenbelang. Zolang de wortels van de westerse neergang niet helder zijn, zijn we ook niet bij machte het tij te keren. In dit verband is het direct duidelijk dat de westerse morele maatstaven vaak niet overeenkomen met die van elders, en vice versa: de universeel geachte moraal van het tot voor kort dominante christendom begint zichtbare scheuren te vertonen. Wellicht is dit zelfs wel de hoofdoorzaak van de westerse neergang. Daarbij wordt aangetekend dat door jezelf moreel superieur te wanen je soms ook geen helder zicht hebt op je eigenbelang. Laten we kijken hoe enkele westerse beschavingsiconen en hoofdfiguren van de westerse filosofie hierin staan (in chronologische volgorde).

Erasmus (1466-1536) wordt binnen Europa als humanistisch icoon beschouwd. Zoals bekend, betekent humanisme vandaag de dag geloof in de mens, en ongeloof in God en Bijbel. Dit laatste nu is precies waar Erasmus niet voor stond, integendeel zelfs. In werkelijkheid was hij een katholieke priester, moraal theoloog en taalvirtuoos wiens ganse leven draaide om de godmens Jezus ('zoon van God'). De verwarring komt voort uit de dubbelzinnige betekenis van het woord 'humanist'. In zijn tijd, de Renaissance, was de Kerk in crisis en op zoek naar haar identiteit en werden de beoefenaren van 'de schone letteren' bij hun vertalingen vanuit het Latijn en Grieks, zoals Erasmus zelf, 'humanista' genoemd. Daarbij geldt dat Erasmus vooral was geïnteresseerd in de christelijke bronteksten (ad fontes). Al schrijvend en reizend door Europa wist hij zichzelf te presenteren als een diepgelovige model-christen naar wiens gunsten zowat alle geestelijke en wereldlijke Europese leiders dongen. Opmerkelijk is nog dat tot vandaag de dag krampachtig wordt verzwegen dat hij een rabiate Jodenhater was, getuige zijn uitspraken: "Er bestaat niets gevaarlijkers voor de onderwijzing van Christus dan deze meest verderfelijke pest, het Jodendom" en "Als het haten van Joden de echte christen legitimeert, dan zijn wij allen voortreffelijke christenen". Uitspraken die samen met meer gescheld op Joden pas in 1969 in zijn immense correspondentie zijn terug gevonden. Zijn veelgeprezen tolerantie beperkte zich in werkelijkheid tot zijn geloofsgenoten. *Hiermee is gezegd dat er redenen te over zijn om Erasmus op het internationale toneel als een wolf in schaapskleren te beschouwen.*

*Machiavelli (1469–1527) was beroepshalve, net als zijn leeftijdsgenoot(!) Erasmus, adviseur van de zittende macht. Daartoe bestudeerde hij als diplomaat, zoals een hedendaags fysicus de materie onderzoekt, en met de wrede heerser Cesare Borgia als model, hoe een heerser zijn politieke macht verwerft, en belangrijker nog, hoe hij die vasthoudt. Deze observationele studie resulteerde in zijn De Heerser waarin hij zijn bevindingen, onderbouwd met een grondige kennis van de Romeinse tijd, pakkend en zonder een spoor van moralisme beschrijft. Tot op de dag van vandaag wordt Machiavelli door vaak christelijke cultuurdragers verdacht gemaakt alsof zijn bevindingen aan een kwade genius ontsproten zouden zijn. Misschien wordt die vijandigheid jegens zijn persoon mede veroorzaakt doordat Machiavelli er schik in had om het christendom voortdurend op de hak te nemen en neerkeek op de christelijke iconen die in zijn ogen meestal zwakkelingen zijn vergeleken bij de helden van de klassieke oudheid. Hij blonk uit in persoonlijke moed, en klaagde nooit, zelfs niet nadat hij in gevangenschap was gemarteld. Hij ging blijmoedig door het leven, getuige zijn vele nagelaten toneelstukken en brieven die merendeels van hoge literaire kwaliteit zijn. *Machiavelli was in tegenstelling tot de gangbare opinie een realist en een man met lef, die aan de basis staat van de hedendaagse politieke wetenschappen.**

*Spinoza (1632-1677) verstaat in zijn Ethica iets geheel anders onder Natuur dan gebruikelijk. In plaats van de onschuldig gehouden natuur (met een kleine letter) van de bloemetjes en de bijtjes, begreep hij de Natuur (met een hoofdletter) als de gehele, ondeelbare werkelijkheid van geest en materie die als enig doel heeft zichzelf in stand te houden. Deze amorele Natuur zonder een menselijk gezicht stelde hij per definitie gelijk aan zijn God, daarmee de filosofische traditie volgend waarbinnen het begrip God altijd al de grond of oorsprong van de gehele werkelijkheid uitdrukte. Verder liet hij zien dat de Bijbel niet heilig (onaantastbaar) is, maar een boek dat geschreven is door mensen zoals jij en ik. Volgens Spinoza is iets moreel 'goed' als dat je conatus versterkt, rekening houdend met het algemeen belang van de gemeenschap waartoe je behoort. Zijn belangenmoraal weerspiegelt daarom een relatieve moraal opvatting, in afwijking van de absolute moraalopvatting van het christendom. Evenals Machiavelli was Spinoza geïnteresseerd in de relatie tussen politiek en religie. *Spinoza ontwikkelde in zijn Ethica, los van het christendom en zonder zich daartegen af te zetten, een geheel eigen filosofie, en hangt een relatieve moraal opvatting aan die tevens het algemeen belang dient van de gemeenschap waartoe je behoort.**

*Kant (1724-1804) staat bekend als het boegbeeld van de Verlichting, maar in werkelijkheid heeft hij het christendom van de ondergang gered door het transcendent de grondslag van zijn filosofie te laten zijn. Hiermee kon hij zich baseren op een soort goddelijke werkelijkheid, en opende daarmee de weg voor de 'vrije wil' die volgens Spinoza juist niet kon bestaan. Hiermee zijn Kant en Spinoza onverzoenlijke filosofische tegenpolen. Ook Kant's (universeel geachte) moraaltheorie berust volledig op het bovennatuurlijke, en kan derhalve onze toets der kritiek niet doorstaan. Maar er is meer dat tegen zijn ideeën pleit: terzelfder tijd dat hij bezig was met zijn universele moraaltheorie, ontwikkelde hij een hiërarchische rassenleer waarin hij het witte 'ras' superieur achtte. Dubbelhartigheid was Kant dus niet vreemd. Ook ondersteunde hij het kolonialisme en de slavernij. Kant heeft nimmer zijn racistische ideeën publicitair verworpen, noch zijn seksisme dat hij tevens aanhing. *Na de twee wereldoorlogen op het Europese continent was het afgedaan met de hoge vlucht die Kant's moraaltheorie ooit had genomen, ook zijn eenzijdige nadruk op de Rede had een flinke knauw gekregen. En tenslotte zal zijn racisme en seksisme altijd aan hem blijven kleven.**

Samengevat, bestaat er geen groter contrast dan tussen de leeftijdgenoten Erasmus en Machiavelli, en dat geldt precies zo voor de tegenpolen Kant en Spinoza. Erasmus en Kant waren beiden moralisten die graag anderen de les lazen. Beiden kunnen geschaard worden in het christelijke kamp, terwijl de realisten Machiavelli en Spinoza beiden vrij waren van moralisme en godsgeloof.

Kortom, Erasmus en Kant zijn niet de culturele iconen waar het Westen het heden ten dage van moet hebben. Op het internationale toneel is die tijd nu wel voorbij. In scherp contrast daarmee lijken de ideeën van Machiavelli en Spinoza wel toekomst te hebben.

b. Een spinozistische blik op de geopolitiek – David Bakker

Omdat Spinoza het Rampjaar van 1672 zeer bewust heeft meegemaakt kan het niet anders dan dat hij iets heeft geschreven over internationale betrekkingen, d.w.z. de verhoudingen tussen staten onderling. Immers, in juni van dat jaar vallen de landen Engeland en Frankrijk en de bisdommen Münster en Keulen de Republiek aan, waarna twee maanden later in Den Haag, op dat moment de woonplaats van Spinoza, de barbaarse lynchpartij door orangisten op de gebroeders de Witt zal volgen. Deze laatste gebeurtenis grijpt Spinoza ten hevigste aan waarna hij in een staat van redeloosheid, radeloosheid en reddeloosheid lijkt te geraken. Want geheel in strijd met zijn motto 'caute' ('wees voorzichtig') wil hij in de stad een plakkaat ophangen met de tekst 'ultimi barbarorum': jullie zijn de ergste barbaren. Daarmee het risico lopend dat hij net als De Witten door het orangistische gepeupel in stukken gereten en postuum gecastreerd zou worden. Zijn huisbaas Van Speyk, bij wie Spinoza inwoonde, weet dit te voorkomen door hem op te sluiten in hun gezamenlijke woning aan de Paviljoensgracht. Zo zie je maar dat zelfs de meest verstandige mensen soms hun affecten niet in goede banen kunnen leiden.

In het jaar daarna wordt de Republiek op het nippertje gered. De Nederlandse vloot onder leiding van admiraal Michiel Adriaenszoon de Ruyter behaalt tijdens de Slag bij Kijkduin op 11 augustus 1673 een strategische overwinning en weet een landing van vijandelijke troepen en daarmee onze ondergang te voorkomen. Deze formidabele militaire prestatie is bij mijn weten in de 350 jaar daarna niet meer geëvenaard.

Welnu, wat heeft Spinoza te melden over internationale betrekkingen? Daarvoor moeten we te rade gaan bij de passages 12 tot en met 18 van Hoofdstuk 3 van de onvoltooide in 1677 postuum gepubliceerde Staatkundige Verhandeling. Wim Klever heeft die passages heel helder in eigen bewoordingen weergegeven (Klever, W.N.A., Commentaar, In: Benedictus de Spinoza, Hoofdstukken uit De politieke verhandeling, Boom, 1985). Hieruit wordt voorgelezen. De belangrijkste punten zijn in het kort:

- 12: De autonomie en soevereiniteit van een staat zijn afhankelijk van zijn vermogen om zich afzonderlijk staande te houden en zijn belangen effectief te behartigen.....
- 13: De natuurlijke vijandschap tussen staten houdt in dat oorlog regel en geen uitzondering is....
- 14: Een verdrag tussen staten wordt spontaan verbroken wanneer de vrees voor nadeel of de hoop op voordelen verdwenen is....
-
- 18: De universele streving om zich in het bestaan te handhaven (conatus) is de motor achter het beschreven gedrag.

Het vergelijken van staten met individuen in de natuurtoestand heeft Spinoza uiteraard ontleend aan Thomas Hobbes. Zie de bekende passage uit hoofdstuk 13 van Hobbes' Leviathan (1651) waarin hij stelt dat staten elkaar van nature vijandig zijn.

Het uitgangspunt dat we staten kunnen vergelijken met individuen in de natuurtoestand betekent dat we de westerse politieke rechtsorde met zijn instituties (bijvoorbeeld het Internationale Strafhof), zoals die na WO II is ontstaan, in zekere zin kunnen zien als het resultaat van een Hobbesiaans verdrag dat niet door individuele mensen maar door staten onderling is gesloten. In dit geval zijn het de West-Europese landen (zeg maar de Europese NAVO landen) die hun 'natuurlijke' recht middels het verdrag hebben overgedragen aan de soeverein, te weten de Verenigde Staten, die daarmee de heerschappij over het Westen heeft verkregen.

Van belang is dat de soeverein in de Hobbesiaanse constellatie zelf geen contractant is en daarom niet is gebonden aan een dergelijk verdrag terwijl de West-Europese landen als contractspartij dat wel zijn. Dit laatste komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in het feit dat de Europese landen zich hebben onderworpen aan het gezag van het Internationale Strafhof te Den Haag - terwijl de VS zich niet bij dit Hof heeft aangesloten (andere grootmachten zoals Rusland en China hebben zich ook niet aangesloten).

Sterker nog, de VS hebben een wet - de zogeheten The Hague Invasion Act - uitgevaardigd die de Amerikaanse president met alle middelen machtigt, zo nodig met geweld, Amerikaans

militair personeel te bevrijden die door of namens het Internationaal Strafhof gevangen wordt gehouden. Uiteindelijk blijkt het internationaal recht de grootmachten niet te binden. Deze vaststelling sluit aan bij Spinoza's notie dat ook in internationale verhoudingen, en dat is wat ons betreft een vanzelfsprekendheid, het recht van de sterkste geldt.

Hoewel Europa het vaderlijke gezag van de VS als soeverein heeft aanvaard laat dit onverlet dat Europese landen soms toch de toorn van de VS over zich af weten te roepen. De perikelen rondom de Nordstream gaspijplijnen die vanuit Rusland via de Baltische zee naar Duitsland lopen hebben dit pijnlijk duidelijk gemaakt. De gaspijpleiding heeft jarenlang tot spanningen tussen de VS, Europa en Rusland geleid. Amerika vreesde dat vanwege de gasleiding de Russische politieke invloed op Europa vergroot zou worden en hebben daarom jarenlang druk uitgeoefend op Europa en met name Duitsland om de aanleg van Nord Stream II te staken (afgerond in 2021 maar nooit in gebruik genomen) en hebben zelfs sancties afgekondigd tegen bedrijven die meewerkten aan dit project. Berlijn had de brutaliteit om deze sancties af te doen als een aanval op de Duitse en Europese soevereiniteit. Het werd dus hoog tijd om Duitsland een kopje kleiner te maken.

Illustratief in dit verband was de mededeling die de Amerikaanse president Joe Biden op 7 februari 2022 deed tijdens een persconferentie met de Duitse bondskanselier Olaf Scholz. Biden liet namelijk weten dat er een einde zou komen aan Nordstream II als Rusland Oekraïne zou binnenvallen, hetgeen geschiedde op 24 februari 2022. Het dreigement dat de Amerikanen een einde zouden maken aan vitale Duitse infrastructuur bracht bij Scholz geen zichtbaar protest teweeg.

Op 26 september 2022 vindt dan vervolgens de aanslag op Nordstream plaats met het gevolg dat 3 van de 4 pijplijnen van Nordstream I en II onbruikbaar geraakten. De Poolse politicus Radek Sikorski, thans minister van Buitenlandse Zaken van Polen, bedankt de VS voor deze aanslag op 27 september 2022. Geheel toevallig ook de dag van de feestelijke, officiële opening van de gaspijplijn tussen Noorwegen en Polen, de zogeheten Baltic Pipe. Sikorski gaat er blijkbaar uit van een VS-daderschap, wat gezien de voorgeschiedenis enigszins begrijpelijk is. Terrorismedeskundige Beatrice de Graaf suggereert twee dagen later echter dat de Russen er achter zitten. Overigens zonder daarvoor concreet bewijs op te voeren. Tot op de dag van vandaag is er geen hard bewijs gepubliceerd.

In het algemeen kunnen we stellen dat de oorlog in Oekraïne Europa heeft gedisciplineerd in die zin dat we weer volledig in de pas lopen met de Amerikaanse belangen en dat lijkt ten koste van onze eigen economische belangen te gaan. Denk bijvoorbeeld aan het feit dat we nu massaal Amerikaans LNG gas inkopen tegen prijzen die veel hoger liggen dan de prijzen die we eerder voor Russisch gas betaalden. En zo zijn er voor Europa nog tal van andere ongunstige economische ontwikkelingen waar ik nu niet over kan uitweiden maar die door geopolitiek commentator Ben Norton helder op een rijtje zijn gezet op youtube, zie: ['West's economic war on Russia backfires, destroys EU industrial base, fuels Eurasian integration'](#). De vraag die mij bezig houdt is of Europa in staat is om zelfstandig en effectief zijn belangen te behartigen (autonomie!). Of is het vanuit een overlevingstandpunt bittere noodzaak om het bondgenootgenoot met de VS, waarbij Europa de onderliggende partij is, in stand te houden. Om deze vraag te kunnen beantwoorden zou Europa eerst het christelijk-humanistische (c.q. erasmiaans-kantiaanse) wensdenken van zich moeten afschudden om conform machiavellistisch-spinozistisch recept een scherp inzicht in zijn belangen en (potentiële) macht te verwerven om daar vervolgens naar te handelen. De conclusie zou dan kunnen zijn dat de Europese landen een statenbond met een eigen leger moeten vormen. Kortom, een verdergaande Europese integratie. Immers een statenbond is in de geest van Spinoza de remedie tegen de huidige, steeds verdergaande degeneratie van EU-landen tot satellietstaten van de VS.

Ten slotte wijs ik graag op de hedendaagse, internationaal vermaarde, geopolitiek commentator John Mearsheimer, een representant van het zogeheten 'Realisme' waarmee naar internationale betrekkingen wordt gekeken. De Amerikaan Mearsheimer kan worden gezien als iemand die staat in de traditie van Machiavelli, Hobbes en Spinoza. Mearsheimer's 'realistische' analyse van de Oekraïne crisis leverde een golf aan verontwaardigde reacties op en bevestigde

voor veel mensen het idee dat realisme een vorm van cynische machtspolitiek zou zijn, amoreel en egoïstisch, met louter oog voor de belangen van grote mogendheden. De Leidse hoogleraar André Gerrits gaat in een artikel in op de vraag of dit beeld klopt: '[Wat het Realisme ons leert over de oorlog in Oekraïne](#)'.

Vragenronde

Vragen zijn opgespaard tot de vragensessie aan het eind van de dag.

Kan animisme (aanbidding van dingen) als bijgeloof worden gezien. Van der Klaauw: ja, zeker volgens Spinoza.

Spanning tussen rationele ethiek en vreugde die samengaat met intellectuele liefde voor God? Krop ziet daar geen emotionele redenen voor.

Als er geen vrije wil is, ben je dan verplicht in predestinatie te geloven? Krop: het klinkt wat gereformeerd, maar in principe klopt dat. Maar als je macht over de natuur hebt, kun je de natuur naar je hand zetten.

Wat houdt een spinozistische maatschappijvisie in? David: Kort gezegd komt deze visie erop neer dat het draait om het in goede banen leiden van macht (machtsevenwicht). Daarbij stellen wij vast dat mensen (de grondwaarheden van) het waardensysteem van hun samenleving vaak religieus beleven. Elke maatschappij is daarom doortrokken van religie en vaak – naarmate de samenleving slechter functioneert – van bijgeloof of superstitie.

Spinoza zegt: wat je voor jezelf begeert, moet je ook voor een ander begeren. Dat is meer dan een belangen afweging.

Afsluiting

Aan het eind van het symposium zijn er felicitaties voor Gonny, uitwisseling van cadeaus en toespraken.

Er wordt een m.b.v. AI geschreven gedicht overhandigd door *Rob Wouters*.

John Dijkma overhandigt een glossy met daarin veel bijdragen van de Soester Spinozakring.

Peter de Wit speelt op viool een stuk, "Doen Daphne d'Over Schoone Maeght", van Jacob van Eyck (1590-1657), horlogemaker, blokfluitist.

Daphne is een beeldschone nimf uit de klassieke mythologie. Haar naam betekent laurier. Ze trok met haar uiterlijk veel aanbidders aan, maar de nimf wees ze allemaal af. Ovidius beschreef in zijn *Metamorfosen* hoe de achtervolging van de verliefde god Apollo haar tot wanhoop dreef. Zij veranderde in een laurierboom waarvan Apollo altijd een tak als krans zou

dragen. Door het spelen van dit stuk wil Peter een laurierboom aanbieden aan Gonny en haar ondersteuners van de Kring.

Feestelijke receptie

Tijdens de receptie na afloop was er een boekverkoop door de uitgever van het pas uitgebrachte boek van Fred Neerhoff en David Bakker: "De natuur als wetgever, een spinozistische maatschappijvisie"

